

Janezu Puharju se je priložnost, da svoje izume predstavi tudi izven države, ponudila leta 1851, ko je kot eden izmed treh fotografov habsburške monarhije sodeloval na Veliki gospodarski razstavi v Londonu in tam za svoje odkritje prejel medaljo. Dve leti kasneje je sodeloval na podobni razstavi v New Yorku, leta 1855 pa še v Parizu. Vmes, leta 1852, se je obrnil na francosko Narodno akademijo za kmetijstvo, manufakturo in trgovino, ki je Puharju še istega leta priznala naziv »izumitelj fotografije na steklo«. Vendar pa Puharju ni uspelo uveljaviti praktičnega postopka, ki bi bil (še bolj) dostopen kot dagerotipija; njegov izum je ostal vezan izključno na avtorjevo osebno rabo, Puhar namreč ni imel posnemovalcev oz. učencev. Do danes še nikomur ni uspelo obnoviti Puharjevega fotografskega postopka, vsi poskusi so bili neuspešni. Glede na sočasne izume na področju fotografije je Damir Globočnik mnenja, da bi bil za Puharja primernejši kot »izumitelj fotografije na steklo« naziv »izumitelj lastnega postopka fotografiranja na steklene plošče« oz. »inovator fotografskega postopka na steklo«. Njegov izum se tako za razliko od dagerotipije, njepso tipije in ambrotipije v praksi ni uveljavil. Je pa bil Puhar, ki je bil prepričan, da je odkril »novoizumljeni postopek«, še pozneje, ko sta se v fotografski praksi uveljavila postopka mokrega kolodija na steklene plošče¹ ter amfipipija oz. ambrotipija, prepričan, da gre pri teh postopkih svetlobne slike na steklo za njegov izum. Kot piše Globočnik, je bila Puharjeva objava prepozna, da bi lahko vplivala na svetovni razvoj fotografije.

Čeprav je Janez Puhar v slovenski zavesti znan predvsem kot izumitelj fotografskih postopkov, ga Damir Globočnik predstavi tudi kot risarja, pesnika in glasbenika. Vendar pa je bilo ukvarjanje s fotografijo njegovo najljubše opravilo in dolgoletna izpostavljenost kemikalijam je pustila sledi tudi na njegovem zdravju. Umrli je za sušico (tuberkulozo), star komaj 49 let.

Damir Globočnik se je študije Puharjevega življenja in dela lotil študiozno in eruditsko. Puharja je osvetlil z različnih zornih kotov, tudi z vidika spomina nanj (spominske plošče, poimenovanja ulic, razstave, filmi, znamke, kovanci ipd.). Pregledal je številne vire, časopise in znanstveno periodiko, bogato slikovno gradivo pa lepo dopolnjuje estetsko oblikovano in lepo berljivo strokovno monografijo.

Marija Počivavšek

¹ Danes portretiranje s pionirskimi fotografskimi tehnikami – ambrotipijo, mokrim kolodijem na steklu in klasičnim črnobelim srebrbromidnim filmom – v Foto ateljeju in galeriji Pelikan, oddelku Muzeja novejšje zgodovine Celje, oživlja znani slovenski fotograf Borut Peterlin.

O prestolonaslednikov smrti in Maroltovi teti

Andrej Rahten: **Prestolonaslednikova smrt: po sledeh slovenskih interpretacij sarajevskega atentata.**

Ljubljana: Cankarjeva založba, 2014. 176 strani.

Vsak zgodovinar bo znal povedati, da obstajajo takšni in drugačni razlogi, ki pojasnjujejo, zakaj se nekdo raziskovalno ukvarja z določeno tematiko. Kakor tudi obstajajo razlogi, zakaj vzamemo v roke določeno knjigo. Moje najpreprostejše pojasnilo, zakaj sem segel po pričujoči knjigi, bi najverjetneje bilo to, da je dr. Rahten moj bivši profesor in da sem z njegovimi deli dodobra seznanjen in sem jih kar nekaj že prebral, ali pa, da je letos pač minilo sto let od atentata in se spodobi prebrati kaj na to temo. Vendar obstaja tudi globlji razlog, ki leži na dnu moje raziskovalne duše. Prvi spomin na Franca Ferdinanda je zagotovo znamenita črno-bela slika iz zgodovinskega učbenika za tedaj še 8. razred osnovne

šole, ampak atentat nanj je v meni vzbudil zanimanje šele z vstopom na študij zgodovine, torej pred približno petimi leti, ko sem kot bruc poslušal predavanja legendarnega profesorja dr. Janeza Marolta. Še dobro se spomnim, da smo nekega dne sedeli v predavalnici 1.15 Filozofske fakultete Univerze v Mariboru, ko je dr. Marolt postavil nagradno vprašanje: »Ali veste, kdo je prvi javil na Dunaj, da je bil prestolonaslednik ubit?« Sledilo je spontano spogledovanje bruck in brucev, odkimavanje z glavo in skomiganje z rameni. Nato je dr. Marolt z desnico pogladil svojo sivo-belo brado in s šaljivim tonom dejal: »Veste, moja mrzla teta je bila telefonistka na pošti v Sarajevu in je kot prva poslala telegram na Dunaj, da je bil prestolonaslednik ubit.« Ta izjava je name naredila velik vtis. V skladu s svojim svetopisemskim nejevernim imenom sem do te informacije ostal skeptičen. Pregledal sem nekaj knjig, vendar Maroltove tete nisem zasledil nikjer. Omenjena ni niti v filmih *Sarajevski atentat* iz leta 1968 ali *Atentat u Sarajevu* iz 1975. Ko sem v izložbi zagledal lesketajočo se knjigo *Prestolonaslednikova smrt*, mi ni preostalo drugega kot, da se podam v branje, upajoč, da bom našel zapis o Maroltovi teti.

Jeseni 2012, ko sem bil v atriju ZRC SAZU na predstavitvi knjige Andreja Rahtna *Jugoslovanska velika noč*, je slednji že namignil, da bo (mogoče) »naslednja postaja« Sarajevo. Avtor se je s prestolonaslednikom ubadal že v nekaterih svojih prejšnjih delih, tako da lahko nekatere teze v knjigi zasledimo že drugič, vsekakor pa je dodal mnogo novih dejstev, ki bolje pojasnjujejo »stoletne dileme«. Razen tega, da podaja biografske podatke o Francu Ferdinandu in osebnih družinskih/intimnih odnosih znotraj (široke) habsburške družine, Rahten v knjigi odgovarja na mnoga vprašanja. Poudarek je na »belvederskem krogu«, reševanju južnoslovanskega vprašanja in na s tem povezanim trializmom, za katerega avtor trdi, da ga je kot idejo prestolonaslednik resno gojil v svojih načrtih prenove monarhije. Zavrne pa trditve, da je bil Ferdinand pristaš »vojaške« stranke, kot so se zarotniki sklicevali na kasnejšem zaslišanju, češ »zato smo ga morali ubiti«, resnica pa je ta, tako avtor, da je bil prestolonaslednik v bistvu edina vplivna oseba znotraj monarhije, ki bi svetovno vojno lahko preprečila, če bi bil v Sarajevu ubit nekdo drug. Sicer do tega najverjetneje ne bi prišlo, saj je bil glede na vire edina tarča ravno prestolonaslednik, tako zaradi že omenjenega vojaškega kroga kot svojih trialističnih načrtov, ob ureščitvi katerih bi Srbija izpadla kot italijanski Piemont za južne Slované. Rekonstrukcije atentata v knjigi ni, avtor se je raje posvetil dogodkom, ki so botrovali odhodu prestolonaslednika v Sarajevo, npr. zanemarjanje njegove žene Zofije na dunajskem dvoru, zaradi njenega nižjega plemiškega stanu, medtem, ko ga je v Sarajevu spremljala z vsemi častmi. Avtor se je raje, kakor

nam pove podnaslov knjige, posvetil odmevom umora v slovenskem političnem prostoru, kjer je ugotovil, da je bilo žalovanje veliko ter splošno, z majhno izjemo socialistov in preporodovcev, ki jim Rahten nameni kar nekaj vrstic. Še več vrstic je namenjenih spovedniku Zofije Hohenberške, Ivanu Avguštinu Žibertu, in njegovi knjigi: *Der Mord von Sarajevo und Tisas Schuld an dem Weltkriege*. Slednja je lani izšla kot elektronska knjiga z uvodno študijo Rahtna. Žibertova teorija je, da je bil prestolonaslednik žrtev zakulisnih iger: »Prestolonaslednika so zvabili v past in tam je padel kot žrtev madžarske politike do južnih Slovanov.«

V knjigi Rahten »obračuna« tudi s starejšim zgodovinopisjem, ki je po njegovem mnenju popolnoma narobe ocenilo prestolonaslednika, njegovo delovanje, trializem itd. Poleg nekaterih zvenceh imen slovenskega zgodovinopisja sta najbolj na udaru Vladimir Dedijer in njegovo delo *Sarajevo 1914*. Čeprav Rahten najde zanj na nekaterih mestih zelo pozitivne besede, pa je iz ostalega (avtor naredi pretres virov, ki jih je uporabljal Dedijer, in ugotovi, da je bil slednji izredno površen in pristranski) razvidno, da je Dedijer bil tip erudita, za katerega Marc Bloch pravi, da naj se odreče imenu zgodovinar, če ne želi »videti okoli sebe ne ljudi, ne stvari ne dogodkov«. To je tisti Dedijer, ki si je zavestno izmišljeval določene stvari, ker je pač želel dokazati svoje teze (npr. o nasilniškem genu Milovana Đilasa).

Žal mi je, da Rahten v svojo knjigo ni vključil spominov Vladimirjevega brata Stevana Dedijerja (*Špijun kojeg smo voljeli: autobiografija*, V. B. Z., Zagreb 2011). Stevan namreč pojasni marsikaj, kar Dedijer zamolči. Denimo to, da je bil Stevanov krstni boter Risto Radulović, za katerega je Rahten zapisal, da je bil »znani kritik habsburškega režima«, sicer zelo dober prijatelj njunega očeta Jevta Dedijerja. Iz omenjenih spominov izvemo še, da je družina Dedijer leta 1911 pobegnila iz Sarajeva v Beograd, ker je bila policija tik pred tem, da bi Jevta aretirala kot član Črne roke. Tudi Dragutin Dimitrijević Apis je bil dober prijatelj Jevta Dedijerja, s katerim sta velikokrat skupaj »na nečem« delala. Sin hkrati pove, da je v Beogradu Jevto delal kot asistent znanega srbskega geografa Jovana Cvijića, kasneje pa je postal docent. Tudi Gavril Princip je zahajal k Dedijerjevi družini domov in so ga torej osebno poznali itd. Stevan je navedeno črpal iz zapisanih spominov svoje matere. Ali je Vladimirja Dedijerja pri opravičevanju prestolonaslednikovega umora torej res gnala »zgodovinska resnicoljubnost«? Žal ima takšen tip »zgodovinopisja« svoje privrženice tudi pri nas.

Če se vrnem na začetek, mrzle tete profesorja Marolta niti v tej knjigi ni. Na predstavitvi knjige 5. septembra 1914 v Mariboru sem avtorju zaupal svojo dilemo, za

katero je tedaj sicer prvič slišal. Tako, da bo (mogoče) potrebno počakati na naslednje avtorjevo delo, ki bo morebiti razrešilo to skrivnost. Glede na to, da so se zarotniki v Sarajevu sestajali v gostilni, ki je bila last Slovenca, me ta podatek navdaja z optimizmom, da je mogoče v vsej tej zgodbi kaj resnice. Je pa izbira naslova knjige potrdila predzadnji verz pesmi Frana Saleškega

Šmida, napisanega ob globokem žalovanju za Francem Ferdinandom (*To bodi naša oporoka, to reklo poznim vnukom: Sloven ne zabi Te ne zadnji, ki zrlo tod ga bo nebo!*). V slovenskem zgodovinskem spominu in javnem diskurzu obstaja samo en prestolonaslednik, katerega imena ni potrebno zapisati, pa vseeno vsi vedo, o kom je govora.

Tomaž Ivešič

Kdo so bili liberalci?

Jurij Perovšek: **O demokraciji in jugoslovanstvu: slovenski liberalizem v Kraljevini SHS / Jugoslaviji**. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2013. 320 strani.

Pisec teh vrstic sem leto nazaj, ko sem poročal o knjigi Jurija Perovška *Samoodločba in federacija*, hudo mušno in nalašč provokativno ugotavljal, da avtor nima občutka za aktualnost tematike, saj je tedaj akribijsko analiziral odnos komunistov do nacionalnega vprašanja; pod drobnogled je vzel politični tabor, ki je bil pol stoletja izrazito v ospredju, nato pa tonil v črno-belo pozabo, ter problematiko, ki se ji je slovensko zgodovino pisje dolgo časa najbolj vneto posvečalo. V besedilu sem potem kakopak pokazal, da je neaktualnost le navidezna, kajti študija po svoji tematiki zapolnjuje veliko vrzel in spodnese marsikateri mit. Tokrat je situacija ravno nasprotna. Zadnja Perovškova knjiga, ki obravnava isto zgodovinsko obdobje – čas med obema svetovnimima vojnama – a povsem drug politični tabor, je še kako aktualna. Avtor, sicer v slovenskem zgodovino pisju znani in uveljavljeni znanstveni svetnik z Inštituta za novejšo zgodovino, namreč v svojem že prepoznavnem slogu nadrobno secira slovenske liberalce in ugotavlja, kakšen je bil njihov idejni svet, kakšna so bila njihova stališča do vere, političnega sistema, kaj so menili o vojski, kaj o narodu. Perovšek ponuja historični odgovor na vprašanje, ki ga lahko danes na vsakem koraku zasledimo v javnem prostoru in v medijih – kdo so (bili) liberalci, kaj je liberalizem?

Enoznačnih odgovorov znotraj sveta idej ni nikdar najti, a paleta predstav o liberalizmu se v aktualnem času vendarle zdi skoraj neobvladljiva in brezbrežna. Če si spet privoščimo hudomušnost, lahko rečemo, da so predstave zelo liberalne, saj »pravi« liberalci sočloveku dopuščajo popolno svobodo misli. To, kar je zame libe-

ralno, je lahko za drugega konservativno, kar je zame demokratično, je za drugega lahko avtokratično. Tudi zato si pri opredelitvah liberalizma vseskozi pomagamo s pridevniki (npr. klasični), predponami (neo-) ... Apologija nekega pogleda, neke opredelitve, je ob tem velikokrat historična, utemeljena v zgodovini. Filozof in nekdanji politik Gregor Golobič je v tem smislu pronicljivo opozoril, da se pojem liberalizma v politiki najbrž preveč povezuje s časom Staneta Kavčiča in t. i. partijskim liberalizmom, ki pa je nekaj povsem drugega od denimo mišljenjskega sveta škotskih filozofov 18. stoletja. In ravno tako nekaj povsem drugega, kot je bil slovenski liberalizem prve polovice 20. stoletja. Klasična zgodovino pisna knjiga *O demokraciji in jugoslovanstvu* je tako nadvse dobrodošel in dragocen prispevek – mor-